

Úvodní kapitoly z filosofie Zimní semestr 1999-2000

ETF, 27.9.99

Pochybnosti o filosofii – rozdílný vztah k filosofii (a rozumu vůbec) v hlavních proudech křesťanského myšlení – nejpozitivnější až dosud bylo katolictví (od doby Alberta Vel. A Tomáše Aq.); pravoslaví sice navazuje na řecké Otce, ale filosoficky nebylo příliš tvořivé. V protestantismu přetrvává dokonce jakási nedůvěra (zejména v luterství, ale také v kalvinismu). Již apoštol Pavel varuje – ale před čím? Historicky je nepochybné, že se toto varování nesetkalo s přílišným porozuměním, i když okrajově se nová varování a nové vlny nedůvěry vždy znovu opakovaly. Velmi brzo totiž zejména „křesťané z pohanů“, kteří překonali židovský sklon k uzavřenosti a soustředěnosti do poměrně úzkých komunit, poznali, že misie, tj. šíření evangelia musí respektovat vzdělanostní úroveň vrstvy, která má být oslovena. V Římě to znamenalo mj. respekt k řecké myšlenkové tradici, byť v té době už velmi upadlé. Začalo to ostatně už Pavlem, který jako helenizovaný Žid mluvil a psal onou zjednodušenou řečtinou, tzv. KOINÉ.

02

Vztah prvních křesťanských myslitelů se tedy brzo proměňoval převážně ve směru základní otevřenosti k řecké myšlenkové tradici, a to od zpočátku stále dost kritického odmítání až po někdy zcela nekritický vztah zejména k Platónovi, o kterém dokonce někteří staří theologové měli za to, že to byl filosofický prorok, tj. křesťanský filosof ještě před Kristem. Na druhé straně však jako Evropané musíme být těmto křesťanským myslitelům vděční, protože právě především jejich zásluhou se nejen zachovaly téměř všechny Platónovy spisy, ale zejména jejich zásluhou přežila sama filosofie a dokonce se bytostně pozvedla ze své helenistické upadlosti a mytopoetických recidív. Byla to ostatně velká prozíravost, že se křesťané ve velkém zápasu s gnózí opřeli právě o Platóna, tj. vrchol řecké klasické filosofie. Gnóze představovala v prvních staletích mohutnou, ale nebezpečnou duchovní moc, která se pokusila ovládnout celý tehdejší kulturní svět. V zápase s ní jako s nejnovějším převtělením mýtu, který dokonce byl schopen na sebe brát filosofický a pseudo-filosofický háv, se křesťané velmi zasloužili o zachování skutečné filosofie, a Platónova filosofie na druhé straně byla obrovskou pomocí křesťanskému myšlení, tedy dnes bychom řekli teologii (i když tomu termínu budeme muset ještě věnovat pozornost).

03

Teologie je přísně vzato řeckým vynálezem. Koncovka -logie, upozorňující nás na řecký termín LOGOS, znamená, že jde o logickou disciplínu, tedy o vědu. Řecký filosofický důraz spočíval v tom, že o božích resp. o božských záležitostech nemohou nic spolehlivého říci mýty, a proto že jediná povolaná, kompetentní disciplína je filosofie, která se tehdy ještě považovala za něco jako všeobecnou vědu. Jedna její subdisciplína, zaměřená na božské věci, byla posléze nazvána „theologií“, a to Aristotelem (i když samo slovo se vyskytovalo i dříve a v jiných kruzích). Ještě u Platóna najdeme v Politei místo, kde je jako úkol theologů stanovena jakási státní cenzura básníků, jejich básní a jejich šíření zejména mezi dětmi. Teprve Aristotelés zavedl jako první tzv. klasifikaci věd: rozdělil vědy na teoretické a praktické podle jejich cíle, teoretické vědy shrnul do tzv. první filosofie a tyto dále rozlišil podle jejich předmětu. Matematika se zabývá podle něho tím, co je mnohé, ale nehýbe se, Fysika tím, co je sice také mnohé, ale hýbe se, a posléze Theologie se zabývá tím, co je jedno a nehýbe se. – Tak je tomu několik století před tím, než mohli první křesťané o něčem podobném třeba jen začít uvažovat. Takže termín „THEOLOGIA“ i jeho pochopení jako filosofické vědy (a to pochopitelně vědy nejvyšší) pochází od Řeků, speciálně od Aristotela.

04

Křesťanská teologie vznikala tedy napodobením, ale významným přeznačováním filosofické teologie řecké. Toto rozpoznání by mělo mít vliv také na náš pravopis: řecká teologie je vskutku učením o bohu (někdy o bozích, ale od Aristotela definitivně o jednom jediném, ovšem měl předchůdce, na které mohl navazovat). Toto chápání v křesťanské myšlenkové tradici dlouho přetrvávalo, ale bylo přeznačováno, takže způsob psaní bude hodně záviset na našem chápání toho kterého myslitele, podle toho, co se nám zdá u něho převažovat. Dnešní sebezpočopení zejména protestantských teologů klade převážný důraz na odlišnosti teologie od filosofie a trvá na naprosté distanci od jakýchkoli pokusů o teoretický způsob poznávání Boha jako nejvyššího jsoucna. Teologie tedy už není žádným věděním o Bohu, Bůh není předmětem teologického bádání, a jak to pregnančně vyjádřil Barthův žák Bonhoeffer ve svých dopisech z vězení za války, křesťan se musí naučit žít „před Bohem bez Boha“, a ve svém myšlení musí definitivně odložit „boha“ nejen jako vědeckou, ale i filosofickou, „metafyzickou“ hypotézu.

05

Co znamená tato nová situace pro dnešní a zítřejší teology? A co znamená pro jejich vztah k filosofii? Předně je resp. musí být jasno o tom, že se ani křesťanská teologie bez filosofie nikdy neobešla a ani v budoucnosti neobejde. Zároveň však nemůže dnešní teolog (ani filosof, který je křesťansky orientován) pomíjet skutečnost, že v celé dosavadní historii křesťanského myšlení docházelo od samého počátku a po celou dobu pozdější až dodnes k tomu, že je dalekosáhle ovlivněno a ovlivňováno řeckým způsobem myšlení jako něčím, co je hebrejské myšlenkové tradici a myšlení samého Ježíše nevlastní, ba cizí.

ETF, 4.10.99

ETF, 11.10.99

06

To před nás staví závažnou otázku, která nemůže být dost dobře zodpovězena bez filosofie, tj. bez filosofických myšlenkových prostředků a postupů. Musíme se totiž zeptat, nakolik jsou dějinné okolnosti, a vůbec konkrétní situace, významné pro jednání a myšlení jak naše, tak i biblických svědků, tj. zda máme, můžeme nebo dokonce musíme např. dějinnou chvíli a konkrétní situaci v Palestině považovat za relevantní součást „zjevení“ Pravdy, která se – podle Jana – „stala“ tehdy asi před dvěma tisíci lety. Užil jsem této kvazi-teologické formulace jen proto, abychom ji vědomě mohli vytknout před závorku a tedy se jí výslovně nezabývat, a abychom se mohli plně věnovat problému, který jsem naznačil. Proč je to tak důležité pro naše aktuální uvažování ?

07

Diskuse s Martinem C.Putnou v autobuse: jak z křesťanského hlediska posuzovat či hodnotit okolnost, že Ježíš je naprosto neovlivněn hellenismem, který ovšem náleží k jeho době, zatímco nejvlivnější apoštol Saul-Pavel je výrazně hellenizovaným Židem? Je to dobře nebo špatně, že křesťané navázali na řeckou myšlenkovou tradici?

ETF, 19.10.99

08

Problém židovství: Ježíš nepřišel šířit židovství, nýbrž navazoval na proroky, kteří byli vůči židům a židovství velmi kritičtí, a vyhlašoval dobrou zprávu, že se přiblížil nový režim, nový typ vlády, nový druh „kralování“ (české slovo král a království je odvozeno od jména Karel, tj. od jména obnovitele Říma v germánském duchu a s Germány v čele; řecky jde o BASILEUS a BASILEIA, od čehož zase naopak bylo odvozeno ruské jméno Vasil). Evangelia nám připomínají,

že Ježíš se původně orientoval jen na budoucnost Izraele, ale pak svůj názor změnil, když viděl, že nachází nejednou víc porozumění u neizraelců než u Židů (např. u lidí ze Samaří nebo u římského setníka). Nešlo tedy a nejde ani dnes o to, stát se Židem, a to pochopil velmi dobře opožděný apoštol Saul-Pavel. Na druhé straně však nelze pomíjet skutečnost, že Ježíš na nejlepší židovské tradice bytostně navazoval a že byl sám Židem – bez toho si ho nedovedeme představit, bez toho by nebyl tím, čím vskutku byl a jest. Apoštol Pavel se tedy v jedné věci mýlil, když měl za to, že lze evangelium kázat Židům židovsky a Řekům řecky. Jazyk je velmi zvláštní prostředím, nechová se k nám a zejména k našemu myšlení pasivně nebo dokonce netečně, ale ovlivňuje nás, vede nás, dokonce nás často táhne tam, kam ani nechceme.

09

To nás zavazuje se tímto problémem zabývat mnohem vážněji, než v křesťanské tradici bývá zvykem. Sdělovat Ježíšovu „dobrou zprávu“ řecky znamená něco neskonale podstatnějšího, závažnějšího nejen obsahově (a o to jde samozřejmě na prvním místě), nýbrž také formálně či spíše technicky. To, že Platón mohl být považován řadou křesťanských myslitelů za křesťanského filosofa ante Christum resp. za filosofického proroka, je dokladem vážného pomatení. Aby mohlo být Ježíšovo radostné poselství tlumočeno řecky, je třeba řecky tlumočit také onen židovský, zvláště pak prorocký kontext – a to nutně znamená závažný zásah do toho, čemu se u Platóna říká HELENIDZEIN, tj. do řeckého způsobu nejen promlouvání, ale zejména přemýšlení, uvažování. Je to tedy jinak, ba vlastně zcela opačně, než říká Pavel: Řekům je třeba kázat sice jazykem řeckým, ale duchem hebrejským, a Židům zase sice běžnou tehdy aramejštinou, ale podstatně ovlivněnou řeckou pojmovostí, tj. myšlenkovou technikou, která je pro ně čímsi cizím – tedy Židům řecky a Řekům židovsky, hebrejsky. (Docela jiná byla pozdější situace, kdy už relativně primitivní jazykové světy např. Germánů a Slovanů, abychom zůstali u své vlastní části světa a dokonce jen části Evropy, mohly být poměrně dobře formovány resp. re-formovány již etablovanou křesťanskou synkrezí, v níž ovšem bohužel vrchu nabylo právě řečtví.

ETF, 30.11.99

10

Vy už víte nebo přinejmenším se brzo dozvíte, co v dějinách teologie znamenal obrat k tzv. historické kritice. Většinou se mluví o tzv. historickém pozadí, a míní se tím především dobové okolnosti. Je třeba tyto okolnosti znát, mít je na paměti, vážit jejich důležitost a zkoumat, nakolik byly prostě jen převzaty, nakolik se jen otiskly jako obraz doby, anebo nakolik byly přeznačeny a použity tzv. zvěstně. Tak např. platí, že Ježíš v mnoha ohledech navazoval na starozákonní proroky, ale jindy přejal některé představy pozdního židovstva, které od se představ proroků značně odlišovaly. A tu musíme rozhodnout, zda naše orientace na Ježíše má být zaměřena na to, co je pro Ježíše specifické, anebo i na to, co sdílel se svou dobou. Jinak řečeno, každý teolog a vlastně každý křesťan, který se chce vskutku orientovat na Ježíše v jeho lidskosti a lidské podmíněnosti, se musí rozhodnout, co z oněch okolností a podmínek, které na Ježíšově působení a na jeho radostném poselství zanechaly své stopy, bude považovat na neoddelitelnou součást a složku evangelia, a co naopak bude ve své interpretaci považovat spíše za historickou nahodilost. Toto rozhodnutí nestojí teprve před námi a pouze dnes, ale musela k němu sáhnout už celá řada teologů již v nejstarších dobách první církve a potom církevních Otců. A tato rozhodnutí, učiněná v minulosti a dogmaticky pevně zakódovaná v tradičních formulích, musí být čas od času podrobována odborné revizi a v případě rozpoznání některých omylů a chyb také napravována. To platí např. právě o zmíněných představách pozdního Židovstva o přicházejícím nebeském království. Ježíš nepochybně přejal myšlenku brzkého

příchodu, ba již nastávajícího nového „režimu“. První církev pak byla konfrontována s faktem, že tento manifestační příchod se nekonal. Dnes už to je téměř dva tisíce let zpoždění, neboť Ježíš měl za to, že k onomu definitivnímu, masivnímu příchodu dojde ještě za života některých jeho současníků.

11

Vedle těchto a podobných problémů, k jejichž řešení musíme znát co nejlépe dobové pozadí všeho druhu, sociální, náboženské, kulturní atd., je tu však jeden speciální problém, o kterém jsme už hodně mluvili. Jde o určitý způsob myšlení, nikoliv o to, co jím bylo myšleno. Tento způsob myšlení je zcela jiné povahy, než jsou okolnosti jiného druhu. Ale tímto rozdílem se nyní nebudeme blíže zabývat, toho jsme se už dotkli víckrát. Nás teď zajímá něco jiného. Na jedné straně určitý způsob myšlení je jakási okolnost, ovšem jen u lidí, kteří tvořivě a kriticky nemyslí. Naproti tomu u kriticky a tvůrčím způsobem myslících se způsob myšlení stává z okolnosti spíše nosnou vlnou, bez které nelze pravý smysl myšleného pochopit. Pak ovšem se dostáváme do okruhu problémů, jichž si ani filosofie, ani teologie až donedávna nebyla vůbec vědoma. Na jedné straně se musíme naučit porozumět způsobu myšlení, které se liší od našeho, tak, abychom to podstatně svým dnešním způsobem myšlení nezbavili toho nejvlastnějšího významu, ale podmínkou takové reinterpretace je dobrá znalost jednak našeho vlastního myšlení a jeho postupů, jednak onoho dávného myšlení a jeho postupů. A to není vůbec nic jednoduchého ani pro filosofa, natož pro teologa, který si nejčastěji podobné otázky vůbec neklade.

ETF, 7.12.99

ETF, 7.12.99

12

Nyní si můžeme postavit otázku, proč vlastně se má student teologie a budoucí theolog seznamovat s těmito problémy, kterým jsme se v poslední době věnovali, zejména tedy otázkou vlivu klasické řecké filosofie a potom hellenismu na vývoj křesťanského myšlení jak na konci starověku, tak také ve středověku, zvláště pak ve scholastice. Má to nějaký význam pro teologickou práci a pro teologii jako vědecké úsilí? Já sám mohu odpovědět pouze jako filosof: theolog by to všechno měl nejen dobře znát, ale měl by si sám pro sebe zodpovědět otázku, zda je ochoten resp. zda se cítí oprávněn řecké vlivy v Novém zákoně a pak v první církvi i v dalším vývoji považovat za providenciální záležitost a tak říkajíc za integrální součást „Slova božího“, za součást zjevení, na které se theologové rádi odvolávají a na kterém údajně celou teologii staví, anebo zda tyto řecké prvky musí a chce vždy znovu prověřovat se stejnou důkladností, s jakou např. pobultmannovská teologie prověřuje všechny momenty mytické a mytologické. Jestliže někteří theologové hovořili a hovoří o nutnosti demytizace a demytologizace evangelia a vůbec celé novozákonní zvěsti, otvírá se před nám jiná otázka, totiž eventuelní nutnosti evangelium a novozákonní poselství dehellenizovat. Jinými slovy a v souvislosti s jiným dějinným kontextem: zda je zapotřebí kriticky znovu prověřit jak celé dosavadní dějiny dogmatu (včetně všech tzv. herezí), tak základní pozice dnešní teologie či dnešních teologií, nakolik si byly a jsou náležitě vědomy oné závislosti historického křesťanství na řecké myšlenkové, filosofické tradici, a zda si dostatečně uvědomují, že tato závislost začíná až po Ježíšově smrti, zatímco on sám je oním řeckým myšlením ještě nedotčen.

13

Tak jako religionistika má na teologické fakultě usnadnit rozpoznávání ústřední starozák. tradice uprostřed všech vlivů okolních náboženství, tj. pohanství resp. „sloužení ukydaným bohům cizím“ a eventuelně odhalovat všelijaké zbytky

pohanství v samotných křesťanských tradicích (neboť tak to přece dělali kdysi dávno také proroci), tak by filosofie měla usnadnit teologovo rozhodování, co opravdu bytostně náleží k tzv. zvěstování Slova božího a k jeho korektnímu a promyšlenému výkladu, a co je naopak nánosem okolností a doby, např. také dobových vlivů filosofických (a pseudofilosofických). A k tomu nestačí jen nějaké historické znalosti, ale především porozumění pro filosofické myšlení a filosofickou práci také dnešní, neboť dnešní filosofie už není jen rozvíjením základů, daných starými Řeky, ale v mnoha ohledech i jejich kritickým hodnocením, někdy odmítáním, vždy však pokusem i jejich překonávání a filosofickou proměnu – a to v důsledku toho, že některé významné prvky myšlení hebrejského se právě prostřednictvím zprvu některých židovských aktivit a později zejména aktivit křesťanských (přičemž nesmíme pro některá staletí zapomínat ani na Araby). Znalost filosofie je nezbytná, ale nestačí: je třeba se do filosofického způsobu myšlení zacvičit, aby jej teolog dokázal dobře rozpoznat i tam, kde obvykle není očekáván ani hledán.

ETF, 23.11.99

ETF, 30.11.99

12

Vy už víte nebo přinejmenší se brzo dozvíte, co v dějinách teologie znamenal obrat k tzv. historické kritice. Většinou se mluví o tzv. historickém pozadí, a míní se tím především dobové okolnosti. Je třeba tyto okolnosti znát, mít je na paměti, vážit jejich důležitost a zkoumat, nakolik byly prostě jen převzaty, nakolik se jen otiskly jako obraz doby, anebo nakolik byly přeznačeny a použity tzv. zvěstně. Tak např. platí, že Ježíš v mnoha ohledech navazoval na starozákonní proroky, ale jindy přejal některé představy pozdního židovstva. A tu musíme rozhodnout, zda naše orientace na Ježíše má být orientována na to, co je pro Ježíše specifické, anebo i na to, co sdílel se svou dobou. Jinak řečeno, každý teolog a vlastně každý křesťan, který se chce vskutku orientovat na Ježíše v jeho lidskosti a lidské podmíněnosti, se musí rozhodnout, co z oněch okolností a podmínek, které na Ježíšově působení a na jeho radostném poselství zanechaly své stopy, bude považovat za neoddelitelnou součást a složku evangelia, a co naopak bude ve své interpretaci považovat spíše za historickou nahodilost. Toto rozhodnutí nestojí teprve před námi a pouze dnes, ale musela k němu sáhnout už celá řada teologů již v nejstarších dobách první církve a potom církevních Otců. A tato rozhodnutí, učiněná v minulosti a dogmaticky pevně zakódovaná v tradičních formulích, musí být čas od času podrobována odborné revizi a v případě rozpoznání některých omylů a chyb také napravována. To platí např. právě o zmíněných představách pozdního Židovstva o přicházejícím nebeském království. Ježíš nepochybně přejal myšlenku brzkého příchodu, ba již nastávajícího nového „režimu“. První církev pak byla konfrontována s faktem, že tento manifestační příchod se nekonal. Dnes už to je téměř dva tisíce let zpoždění, neboť Ježíš měl za to, že k onomu definitivnímu, masivnímu příchodu dojde ještě za života některých jeho současníků.

13

Vedle těchto a podobných problémů, k jejichž řešení musíme znát co nejlépe dobové pozadí všeho druhu, sociální, náboženské, kulturní atd., je tu však jeden speciální problém, o kterém jsme už hodně mluvili. Jde o určitý způsob myšlení, nikoliv o to, co jím bylo myšleno.

ETF, 14.12.99

ETF, 15.11.99

ETF, 22.11.99

ETF, 29.11.99

ETF, 6.12.99

ETF, 13.12.99

ETF, 4.1.00

ETF, 11.1.00